

GAZİ TÜRKİYAT
BAHAR / 2023

YAYIN DEĞERLENDİRME / Reviews

Atf / Citation

YAMAN, H. (2023). "Yaylagül Üstünel, Özen (2020). Edim Bilimi Bakış Açısıyla Kutadgu Bilig. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 288 s. ISBN: 978-975-17-4548-4". *Gazi Türkiyat*, 32: 223-232.

Geliş / Submitted 25.04.2023

Kabul / Accepted 01.06.2023

DOI 10.34189/gtd.32.015

EDİM BİLİMİ BAKIŞ AÇISIYLA KUTADGU BİLİG

Yaylagül Üstünel, Özen (2020). Edim Bilimi Bakış Açısıyla Kutadgu Bilig. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 288 s. ISBN:978-975-17-4548-4.

Hanife YAMAN*

Edim bilim (*pragmatics*), "Özellikle mantıksal kökenli kuramlarda dilsel göstergelerin birleşim kurallarını inceleyen söz dizimle, bunların göndergelerle ilişkisini sağlayan anlambilime karşıt olarak, bildirişim durumu içindeki konuşucuların göstergeleri kullanmasını, bu edime eşlik eden çeşitli olguları (güdülenme, tepki, etkileşim, vb.) inceleyen dal" (Vardar 2002: 88) olarak tanımlanmaktadır. Edim bilim her ne kadar Türkiye'de yeni bir alan olsa da, bu alan üzerine çeşitli bakış açılarıyla hazırlanan çok sayıda çalışmanın olduğu rahatlıkla söylenebilir. Türkçede bu alanda kaynak kitap olarak değerlendirebileceğimiz bazı çalışmalar: Ahmet Kocaman'ın *Edimbilim Üzerine (Değişik Metinlerden Seçmeler)* (1996), Neslihan Kansu Yetkiner'in *Çeviribilim Edimbilim İlişkisi Üzerine* (2009), V. Doğan Günay'ın *Söylem Çözümlemesi* (2013), Ayşe Eziler Kıran'ın *Dilbilim, Anlambilim ve Edimbilim* (2014), Hülya Balcı'nın *Edimbilim Gramer İlişkisi* (2017), Seyyare Duman'ın *Söylem Araştırması (Kavramlar, Yöntemler, Çözümlemeler)* (2018) ile *Edimbilim (Kavramlar, Yöntemler, Alanlar)* (2022) ve Erdoğan Boz'un editörlüğünde hazırlanan *Dilbilim Teorik ve Uygulama Alanlar* (2020) şeklindedir. Edim bilimin önemini ve özellikle tarihî edim bilim alanındaki çalışmaların eksikliği ve gerekliliğini Barutcu Özönder şu şekilde ifade etmektedir:

"Aslında, kısalı uzunlu mezar yazıtlarını da dâhil ederek Tengrici Türklere ait Türk Runikleri ile yazılı metinlerin istişare etme ve öğüt verme parçalarının

* Öğr. Gör. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tokat/TÜRKİYE.
hanife.cicekli@gop.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3082-9912

söylem tahlili, “pragmatifilolojik”¹ açıdan bir incelemeyi beklemektedir. Ne yazık ki, son yıllarda - takdir edilmekle birlikte, bu alana ve döneme ilgi duyanların ilgisinin çoğu katkısız ve yenilik getirmeyen metin yayınları ile sınırlı kalması, tarihsel değişme süreçlerini anlamak ve hem kendi aralarında hem de başkaları ile karşılaştırmak için Türkçenin bu en erken özgün zeminini olabildiğince sağlam kurmayı geciktirmektedir. Türk filolojisinin pragmatifilolojiye artacak ilgisi, hem metinleri daha iyi anlamamızı sağlayacak hem de Türk sosyal ve kültür tarihçilerinin daha doğru yorumlar yapmalarına yarayacaktır” (2018: 197).

Barutcu Özönder’in bu tespitinden sonra tarihî edim bilim alanına ve onun alt dalı olan pragmatifilolojiye olan ilginin arttığı dikkat çekmektedir. Seçil Hirik’in *Dede Korkut Hikâyeleri’nde Söz Edim Yapıları* (2019), Rabia Şeyma İlhan’ın *Dede Korkut Hikâyeleri’nde Grice’ın İşbirliği İlkesi* (2019), Kerime Üstünova’nın *Çıkarım Edimi Üzerine-Kutadgu Bilig Örneğiyle* (2019), Mediha Mangır’ın *Kutadgu Bilig’deki Ünlem Gruplarına Edimbilimsel Bir Bakış* (2019), İsa Sarı’nın *Dede Korkut Kitabı’nda Söylem Belirleyiciler* (2020) ve Engin Yılmaz’ın *Kutadgu Bilig’e Edim Bilimsel Bakış: Kutadgu Bilig’de Kullanılan Nezaket Stratejileri* (2020) adlı çalışmaları bu doğrultuda hazırlanmıştır.

Prof. Dr. Özen Yaylagül Üstünel tarafından hazırlanan bu çalışma; edim bilim ve tarihî edim bilim alanı için önemli kaynaklardan biridir. Yaylagül Üstünel’in tarihî metinler ve *Kutadgu Bilig* (Bundan sonra KB olarak kısaltılacaktır) üzerine hazırladığı *Türk Runik Harfli Metinlerde Soru* (2003), *Eski Türkçede Nezaket İfadeleri* (2005), *Divan-ü Lügat-it-Türk’te Pragmatik Bilgi Yapısı* (2008), *Kutadgu Bilig’deki Edimsöz Edimleri* (2013), *Kutadgu Bilig’deki Söz Aktarımları* (2014), *Kutadgu Bilig’deki Bazı Metaforlar* (2015), *Kutadgu Bilig’deki Düşünce Aktarımı* (2016) *Karahanlı Sahası Metinlerinde Vasiyet ve Öğüt* (2018) ve *Kutadgu Bilig’de Selamlaşma* (2018) gibi değerli çalışmaları da vardır.

Yaylagül Üstünel’in *Edim Bilimi Bakış Açısıyla Kutadgu Bilig* adını taşıyan eseri; Sunuş, Giriş, 7 müstakil bölüm, Sonuç ve Kaynaklar bölümünden oluşmaktadır.

Yaylagül Üstünel, kitabın sunuş kısmında ilk İslami metinlerden biri olan *Kutadgu Bilig*’le ilgili söz dizimi, anlam bilimi, biçimbirimlerinin incelenmesi gibi çok sayıda çalışmanın olduğunu belirtmekte; ancak eser üzerinde edim bilimsel bir incelemenin yapılmadığını vurgulamaktadır. Buna göre, metnin edim bilimsel açıdan incelenmesinin Türk yaşam tarzı ve düşünce sistemi hakkında önemli bilgiler vereceğini düşünerek bu çalışmaya başladığını ifade etmektedir.

Kitabın teorik zeminini oluşturan *Giriş* bölümü, *Konu ve Yöntem* ile *Amaç* başlıklarından oluşmaktadır. Bu bölümlerde araştırmanın amacı, kapsamı, teorik

¹ Tarihî edim biliminin bir dalı olan pragmatifiloloji (pragmalengüistik), bir dilin yapılarında gramerleştirilen veya kodlanan dil ve bağlam arasındaki ilişkilerin incelenmesidir (Ernst, 2002: 14).

temeli ile araştırmada incelenen eserler ve kullanılan yöntem ayrıntılı biçimde anlatılmıştır.

Konu ve Yöntem başlığında, çalışmaya kaynaklık eden metnin Kutadgu Bilig olduğu ve bu metnin incelenme yönteminin tarihî edim bilime dayandığı belirtilir. Bunun yanında tarihî edim biliminin *pragmatifoloji* ve *art zamanlı edim bilim* adlı iki ayrı çalışma alanı olduğu ancak bu metnin pragmatifolojiye dayalı olarak incelendiği belirtilmektedir. Bunun nedeni olarak ise pragmatifolojinin metnin sosyokültürel bağlamlarına odaklanması ve eş zamanlı betimlemeler yapması gösterilmektedir.

Amaç başlığı altında, öncelikle bugüne kadar Türk dilinin tarihî edim bilimi alanında kapsamlı bir çalışmanın yapılmamış olması münasebetiyle böyle bir çalışmanın gerekliliği vurgusu yapılmıştır. Bunun yanında çalışmanın amacı, Yusuf Has Hacıp'in bu metni oluştururken benimsediği etmenleri belirlemektir. Buna göre, metnin incelenmesinde ilk adımda 'yazarın ve metin içi hitap edenlerin veya anlatıcıların etkinliği', 'metnin yazıldığı dönemdeki okuyucu veya hitap edilenlerin bir başka ifadeyle yorumlayıcının etkinliği' ve 'günümüzde metni okuyan ve yorumlayanların etkinliği' olmak üzere üç etkinlik belirlenmeye çalışılmıştır. İkinci adımda ise 'başlama, muhakeme kayıtları, yargısal gönderimsel kayıtlar, karar ve son protokoller' şeklinde metnin her bölümünde baskın olan durumlar ve konuşma olaylarının türleri ortaya konulmaktadır. Eserde, çalışmanın amacının sıralanmış şu sorulara yanıt bulmak olduğu belirtilmektedir: '*Yusuf Has Hacıp'in metni oluşturmadaki amacı, metin türünün belirlenmesi, kurgulanması hangi amaçlara hizmet etmiştir? Metnin kurmaca kişilerinin bu amaca bağlı metin içi amaçları nelerdir?, Metin okuyucusu metni nasıl algılamıştır?, Kurmaca kişilerden dinleyici konumundakiler hitap eden konumundakileri ne ölçüde anlamış ve nasıl yorumlamıştır?*' (Yaylagül Üstünel 2020: 11).

Eserde, *Kutadgu Bilig* yedi ana bölüm altında incelenmektedir.

Kutadgu Bilig'in Kutadgu Bilig'in Durum Bağlamı başlığını taşıyan birinci bölümde, Kutadgu Bilig'in üretildiği kültürel ve edebî bağlamın önemine değinilmekte ve metnin edebî bağlamı *Şehnâme* ile ilişkilendirilmektedir. Ayrıca metnin kültürel bağlamının, metnin yazıldığı dönemin yaşam tarzı, gelenekleri ve inançlarını içerdiği de belirtilmektedir. Bu başlığa ait altı alt başlık vardır: *Kutadgu Bilig Metni Kurucusu Yusuf'un Yetiştirdiği ve Metni kurguladığı Çevre, Kutadgu Bilig'in Metin türü ve Yusuf'u Kutadgu Bilig'i Yazmaya Yönelten Etkiler, Kutadgu Bilig'in Yazıldığı Dönem ve Sonrasında Yarattığı Etkiler, Kutadgu Bilig'in Hedef Kitlesi ve Yazılış Amacı, Kutadgu Bilig Metninin Özellikleri, Kutadgu Bilig'de Sosyal ve Kültürel Yapı (Kutadgu Bilig'de Sosyal Tabakalar, Kutadgu Bilig'de Kültürel Yapı, İnanç ve İbadetler, Kutadgu Bilig'de Bakış Açısı ve İdeolojiler, Kutadgu Bilig'de Devlet Görevleri)*. Bu alt başlıklarda ise metnin durum bağlamı detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Kutadgu Bilig'de İş birliği İlkeleri ve Söylemlerin Edim Bilimsel Gücü adını taşıyan ikinci bölüm, kendi içerisinde *Kutadgu Bilig'de İş Birliği İlkelerine Uygunluk, Kutadgu Bilig'de*

Niyet ve Kabul Edilebilirlik, Kutadgu Bilig Söylemlerinin Edim Bilimsel Gücü adındaki üç alt başlıktan oluşmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de İş Birliği İlkelerine Uygunluk başlığında *Kün Togdı, Ay Toldı, Odgurmuş* ve *Ögdülmüş* arasında iş birliği ilkesine uygun olduğu, nitelik ve nicelik açısından *Kün Togdı*'nın isteklerinin yerine getirildiği ve sorularının yeterince açık ve net olduğu ifade edilir. Bu başlıkta nicelik, nitelik ve iş birliği ilkesi metin içerisinde ele alınmıştır. Bu ilkelerden nicelik ilkesine uyulmadığı takdirde sözün saygınlığını kaybedeceği metin içerisinde vurgulanmaktadır. Metin içerisinde iş birliği ilkesi açısından uygululuk olduğu görülmekte ancak *Ögdülmüş*'in *Odgurmuş*'ı saray hizmetine davet etmek için gitmesi ve *Odgurmuş*'ın metne dâhil olmasıyla bu uygunluk önemli ölçüde bozulmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de *Niyet ve Kabul Edilebilirlik* başlığında başarılı bir iletişimde olması gereken en önemli şeyin konuşmacının hangi niyet üzerine olduğunun belirlenmesi gerektiği ifade edilir. Yaylagül Üstünel "KB için seçilen kısa dizeli manzum biçim, sık sık yapılan yinelemeler akılda kalıcılığı sağlamak içindir. Yine söz aktarımlarına sıkça başvurulması söylenenlerin desteklenmesi ve okuyucunun kabulünü sağlamak içindir." (2020: 81) diyerek metinde iletişimin hangi amaç üzerine olduğu vurgusunu yapmaktadır. Metinde *Ögdülmüş*'in niyeti *Odgurmuş*'ı saraya getirmek ve hizmet etmesi için ikna etmektir. Bunun için de *Ögdülmüş* *Odgurmuş*'a yalnızlık vurgusu yaparak "Köy ve şehri, yakın akraba ve kardeşleri bıraktın, insanlardan uzaklaştın; burada hiçbir tanıdık ve ahababın yok..." gibi söylemlerle *Odgurmuş*'ı ikna etmeye çalışır ancak *Odgurmuş* bu sözleri gerçekçi bulmaz ve *Ögdülmüş*'in gerçek niyetini sorgular. Nihayetinde *Ögdülmüş* gerçek niyetini beyan eder. Metinde *Odgurmuş*, *Ögdülmüş* veya *Ay Toldı*'nın verdiği bilgilerin kabul edilip edilmemesi tamamen konuşmacının söylem gücünün etkisine bağlıdır. KB'de karşılıklı niyetler ortaya konulduktan sonra samimiyete bağlı olarak iki taraf (*Odgurmuş*, *Ögdülmüş*) birbirlerinin sözlerini kabul etmektedir. *Kutadgu Bilig* Söylemlerinin Edim Bilimsel Gücü başlığında, dilde kullandığımız sözcüklerin anlamlarını bilmenin yeterli olmadığı ve konuşmacının bu sözcüklerle tam olarak ne kastettiğini anlamak için söylemlerin edimsöz gücünden anlaşılacağı belirtilmektedir. "Edim bilimi, hem dinleyici, hem de konuşmacının bakış açısından sorun çözmeyi kapsar." (Yaylagül Üstünel 2020: 83). Metindeki sorun, devletin nasıl iyi idare edilmesi gerektiği, devlet yöneticileri, halk ve devlet kademelerindeki görevliler arasındaki ilişkilerin nasıl düzenlenmesi gerektiğidir. Dört eyleyen arasındaki konuşmalarda bu sorunlarla ilgili söylemler vardır. KB'deki sorunlardan biri, *Ögdülmüş*'in devlet hizmetine girmesi için dünyadan elini eteğini çeken *Odgurmuş*'ı ikna etme gerekliliğidir. Bu sorunun çözümü için ifadelerin edim bilimsel gücüne ihtiyaç duyulmaktadır.

Üçüncü bölüm, *Kutadgu Bilig*'de *Nezaket* adını taşıyıp kendi içerisinde *Kutadgu Bilig*'de *Nezaket, Kutadgu Bilig* Metni Eyleyenlerinin Saygınlığı ve "Yüz"ü, (*Kutadgu Bilig* Metni Eyleyenlerinin Saygınlığı ve "Yüz"ü, "Nezaket Amaçlı Kişi Zamiri ve Eklerinin Kullanımı); *Kutadgu Bilig*'deki Hitaplar olmak üzere iki ana başlık ve bu başlıklara ait alt başlıklardan oluşmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de *Nezaket* başlığında nezaket söz eylemlerin

iletişimde önemli olduğu vurgusu yapılır. Metinde nezaket göstergeleri olarak nitelendirilecek ilk karşılaşma ve tanışmada sergilenen birtakım nezaket kurallarının uygulandığı belirtilmektedir. Nezakette önemli görülen sosyal uzaklık yakınlık, statü gibi faktörlerin metinde üst katman ile alt katman arasında sözel ve sözel olmayan ifadelerin ve davranışların sergilendiği vurgulanmaktadır. Örneğin *Ay Toldı*'nın hizmet için ayağa kalması, elbisesini giymesi, attan inmesi, yürüyerek içeri girmesi, hükümdarın hizmetine girmeden önce kendisine çeki düzen vermesi; sözel olmayan nezaket göstergelerinden biri olarak *Ögdülmiş*'in hükümdarın huzurunda yeri öpmesi gibi metinde birçok nezaket göstergesi bulunmaktadır. Bu nezaket kurallarının ve davranışlarının sadece devlet erkânına değil aynı zamanda akrabalara da sergilendiği görülmektedir. KB'de formal nezaket ifadeleri, ziyafet adabı, iltifatlar ve vedalarla ilgili birçok gösterge kullanılmıştır. *Kutadgu Bilig Metni Eyleyenlerinin Saygınlığı ve "Yüz"ü* başlığında nezakete ilişkilendirilmiş saygınlık ifadelerinin metinde nasıl geçtiği gösterilmiştir. KB'de saygınlık ifadeleri, saygınlık getirecek veya kazandıracak durumlar, eylemler, davranışlar, saygın görülen kişiler, saygınlık belirtisi olarak kişilerin birbirini övmesi/takdir etmesi, dua etmesi, alçak gönüllü olması gerekliliği gibi hususlar belirtilmektedir. Bunun yanında metinde saygınlığın kaybedilmesiyle ilgili de bir takım göstergeler vardır. Kişinin sözünden dönmesi, yalan söylemesi, hasis olması, yoksulluk, kimsesizlik, rica ve istekler de saygınlığın kaybedilmesine sebep olmaktadır. *Kutadgu Bilig Metni Eyleyenlerinin "Yüz"ü*'nde, dört eyleyenin her birinin olumlu ve olumsuz yüze sahip olduğu söylenebilir. Yaylagül Üstünel, bu dört eyleyenin dört farklı yüzünü ve eylem tarzını şöyle açıklamaktadır: "Hükümdar *Kün Togdı, küni törü* 'doğru yasa', *Vezir Ay Toldı kut* 'saadet', vezirin oğlu ve babasından sonra vezir olan *Ögdülmiş ukuş* 'anlayış' topluluk içinde yer alma istekleriyle "olumlu yüz"e sahipken ahiret'i temsil eden *Odgurmuş* topluluğa dâhil olmamayı tercih ederek "olumsuz yüz"e sahip tek kişi olmuştur." (2020: 112). *Kutadgu Bilig'deki Hitaplar* başlığında metin içi-metin dışı kişilere, farklı katmanlarda yer alanlara, yaratıcıya, hükümdara gibi birçok gruba hitap edildiği görülmektedir. Bu gruplara hitap ederken kullanılan birtakım söylemler olduğu ve bunlara yönelik hitapların kullanıldığı görülmektedir. Alt katmandan kişilere hitap ederken *ay edgü kişi* 'ey iyi insan', *ay kökşin* 'ey kır renkli kişi', *ay bilge bügü* 'ey bilge hâkim'; üst katmandakilere hitaplarda ise *ay küsüş* 'Ey aziz, değerli!', *ay muşsuz idim* 'Ey muhtaç olmayan Tanrım!' (Yaratıcıya yönelik) gibi hitap edilen kişinin niteliğine göre sıfatlar kullanılmaktadır (Yaylagül Üstünel 2020: 118). Bu bölümdeki hitapların seçiminde, toplumsal sınıflara yönelik farklılıkların etkili olabileceği ancak asıl belirleyici olanın, içinde bulunan durum ve edim bilimsel amaç olduğu vurgusu yapılmaktadır. KB'de üst tabakadan birine hitap ederken *ötün-* ve *tegin-* fiilleri kullanılırken; alt tabakadan birine ise *yarlıka-* fiilinin kullanılması sınıflar arasında hitaplar konusunda farklılıklar olduğunu göstermektedir.

Kutadgu Bilig'deki Söz Edimleri adını taşıyan dördüncü bölüm kendi içerisinde *Kutadgu Bilig'deki Edimsöz Edimleri (Yöneltiler, Sorumluluk Yükleyiciler, Dışa Vurucular,*

Kesinleyiciler, Bildirgeler), *Kutadgu Bilig'deki Edimseller* ve *Kutadgu Bilig'deki Etkisöz Edimleri* olmak üzere üç ana başlık ve bu başlıklara ait alt başlıklardan oluşmaktadır. *Kutadgu Bilig'deki Edimsöz Edimleri* başlığında ilk olarak edimsöz edimleri hakkında bilgiler verilmiştir. Yaylagül Üstünel, edimsöz edimlerini dil evrenselleri içerisinde değerlendirerek “Konuşmacının söyledikleriyle aynı zamanda bir eylemde bulunduğu söz edimleridir” (2020: 131) şeklinde tanımlamaktadır. Edimsöz edimleri *yöneltiler, sorumluluk yükleyiciler, dışa vurucular, kesinleyiciler* ve *bildirgeler* olmak üzere beş grup altında toplanmaktadır. Eserde, KB metninin içerisindeki edim söz edimlerinin beş başlık altında sınıflandırıldığı, dilbilimsel ve sosyo-kültürel bağlamlarda incelendiği belirtilmiştir. Ancak bu sınıflandırmalarda aktarılan söylemlerin birden fazla edimsöz edimi taşıması ve çok anlamlılık özelliği göstermesi gibi durumların sorun teşkil ettiği ifade edilmektedir. KB'deki edimsöz edimlerinden biri olan *yöneltiler*, metinde *buyur- tutuz-, yarlıka-, kol, öt saw bër-, arzıla-, tile, yalwar-, okı-* edimselleriyle kendisine yer bulmuştur. *Sorumluluk Yükleniciler*, “Gönüllülük temelinde gerçekleşen edimsöz edimleridir; konuşmacı bir şey yapma konusunda kendini yükümlülük altına sokar” (Yaylagül Üstünel 2020: 142). Metinde... *-ayım* yapısının en sık kullanılan yüklenici edimsöz edimi olduğu belirtilir. Bu söz dışında *ilel* ‘başüstüne’, *kur ba-* ‘söz vermek’, *yuluğ bolayın, yuluğ kıldım saña men bu öz, yuluğ bolsu cânım* ‘feda olayım, canımı sana feda ettim, canım feda olsun’, *gönüllü ol-, -gu kerek men, vaat et-* gibi edimsöz edimleri de KB’de yer alan *yükleniciler* olarak değerlendirilir. Eserde, *dışa vurucular*, “Konuşmacının içinde bulunduğu ruhsal durumu ifade etmek yanında toplumsal samimiyet kurallarına veya ilişki işlevine hizmet etme görevi vardır” (Yaylagül Üstünel 2020: 145) şeklinde tanımlanmaktadır. KB’de yer alan bu edimsöz edim türü olumlu ve olumsuz nezaket olmak üzere ikiye ayrılmakta ve bu doğrultuda incelenmektedir. Eserde, *kesinleyiciler* “Konuşan kişiye bir şeyin sözü edildiği gibi olduğu, yani önermenin doğruluğu konusunda bir sorumluluk yükler” (Yaylagül Üstünel 2020: 157) şeklinde tanımlanmakta ve KB’de kesinleyicilerin örtük bir şekilde yer aldığı ifade edilmektedir. Metinde kesinleyiciler *séziksiz* ‘şüphelenmemek’, *[F- gelecek zaman kipi ol]* ‘tahmin etmek’, *[F- gelecek zaman kipi+ ok/ol]* ‘öngörmek’, *kutuñ* ‘müjdelemek’ *kur badı, küne tuğdı, [bu ol bu... belgüüg]* ‘emin olmak’, *yora bër-, yor-* ‘izah etmek’ gibi edimsöz edimleriyle gösterilmektedir. Bildirgelerin kullanımı ise eserde, “Konuşmacı kelimeler yoluyla dünyayı değiştirir” (Yaylagül Üstünel 2020: 161) ifadesiyle açıklanmaktadır. Bu edimsöz edimleri metinde genellikle örtüktür ancak belirtik olarak da metinde geçtiği yerler bulunmaktadır. Belirtik bildirgeler *at ur-, at ata-* ‘ad vermek’, *ayı bërdim amdı eşitti özüñ / mumı uktuñ erse kesildi sözüğ* (söyleme edimselleri) şeklindedir. Bunun dışında, metinde geçen kelime-i şahadet sözü, *ötün-* ‘arz etmek’, *tañuk tut-* ‘bildirmek’ edimselleri de birer bildirge olarak karşımıza çıkmaktadır. *Kutadgu Bilig'deki Edimseller* başlığında edimsellerin ilkel ve belirtik olmak üzere ikiye ayrıldığı ve “KB’de belirtik edimsöz edimleri için edimseller, modal fiiller, zorunluluk ifadelerinin” (Yaylagül Üstünel 2020: 162) kullanıldığı aktarılmaktadır. KB ‘de edimseller *yöneltiler, sorumluluk yükleyiciler, dışa vurucular, kesinleyiciler, bildirgeler* olarak sınıflandırılmış ve ilgili

başlıklara göre örneklendirmeler sunulmuştur. *Kutadgu Bilig'deki Etkisöz Edimleri* başlığında etki söz edimleri dinleyicide bir durum değişikliği yaratan fiiller olarak tanımlanmaktadır (Yaylagül Üstünel 2020: 163). Etkisöz edimlerinde kullanılan fiillerin... “ikna etmek, razı etmek, aldatmak, oyalamak, sıkmak, dikkat çekmek, şaşırtmak, sıkıntı vermek, meşgul etmek...” gibi konularla ilgili olduğu belirtilmektedir. KB’de bu durumu tanıklar nitelikte olan örneklendirmeler mevcuttur: “*Odgurmuş* tarafından gönderilen haberci (*yumuşçı*), söyledikleriyle *Ögdülmiş*’i etkilemiş ve onda birçok durum değişikliği yaratmıştır. Buna karşılık *Ögdülmiş*’in sözleri haberci üzerinde bir etki yaratmamış, *Ögdülmiş*’in davetini geri çevirmiştir” (Yaylagül Üstünel 2020: 163).

Kutadgu Bilig’de Kiplik adını taşıyan beşinci bölüm kendi içerisinde *Önerme Kipliği* (*Bilgisellik Kipliği*, *Tanığa Dayalı Kiplik*, *Değerlendirme Kipliği*), *Eylem Kipliği* (*İzin-Yükümlülük Kipliği*, *Devinim Kipliği*) olmak üzere iki ana başlık ve bu başlıklara ait alt başlıklardan oluşmaktadır. KB’de yer alan önerme kipliği kendi içerisinde *bilgisellik kipliği*, *yargı kipliği*, *tanığa dayalı kiplik*, *değerlendirme kipliği* şeklinde ele alınmıştır. Bilgisellik kipliği, *yargı kipliği* ve *spekülatif bilgisellik kipliği* olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. KB’de *yargı kipliğini* gösteren/bildiren birçok örneklendirme mevcuttur. Bilginin kesinliğini ortaya koyan ve konuşmacının inancını belirten *séziksiz*, *şeksiz*, *şeksizin*, *belgüllü*, *hakikat* gibi ifadeler yer verilmektedir. Bunun dışında sebebe, amaca, şarta, benzetmeye ve soruya bağlı *yargı kipliklerine* dair örneklendirmeler de tespit edilmiştir. KB’de konuşmacının bilginin doğruluğuyla ilgili kesin bir bilginin verilmediği, şüphe uyandırdığı örnekler mevcuttur. Metinde *Ögdülmiş*’in hükümdara *Odgurmuş*’ı tavsiye etmesi ancak *Odgurmuş*’ın gelip gelmeyeceği hususunda net bir bilgi veremeyeceğini ifade etmesi bunu tanıklamaktadır. Metinde yer alan soru tarzındaki örnekler yanıt almak için değil retorik amaçlıdır. KB’de *tanığa dayalı kiplik*, ‘deneyimsel/çıkarımsal tanıqlama, aktarımlı tanıqlama, söylem dizgesi ve katılımcılar (doğrudan aktarım, dolaylı aktarım, iç içe geçmiş ve sıralı aktarım), söylem aktarım yapısı, KB’deki Tanıklar’ alt başlıkları altında incelenmiştir. Duygu kipliği olarak bilinen bu kiplik ‘Konuşanın beğeni, korku, sevgi nefret, şaşkınlık, acıma gibi duygularını bildiren’ (Yaylagül Üstünel, 2020: 209) bir türdür. KB’de olumlu ve olumsuz duyguların dışa vurumları bu kiplik türü içerisinde incelenmiştir. *Eylem kipliği*, ‘Gereklilik, zorunluluk, yükümlülük, izin verme gibi eylemle ilgili durumları kapsamaktadır’ (Yaylagül Üstünel 2020: 212). Bu kiplik *İzin- Yükümlülük Kipliği*, *Devinim Kipliği* olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. *İzin- Yükümlülük Kipliği*, emir, istek ve izin vermek üzerine olan bu kiplik türü muhatapları harekete geçirmeyi sağlamaktadır. Bu kiplik türünün metinde konuşucu yararından çok dinleyici/okuyucu yararına yönlendirmeyi hedeflediğini ve metinde yoğun kullanıldığı belirtilmektedir. *Devinim kipliği*, yeterlilik ve gönüllükle ilgili bir türdür ve metinde hacibin *Ay Toldı*’ya ‘Senin için gerekli olan şeyleri ben takip edeceğim ve bütün işlerini severek yapacağım.’

cümlesi hacibin bu görevi yapma konusunda yeterli ve gönüllü olduğunun göstergesi olduğu belirtilmektedir. (Yaylagül Üstünel 2020: 220).

Altıncı bölüm, *Kutadgu Bilig' de Betili Dil Kullanımı* adını taşıyıp kendi içerisinde *Kutadgu Bilig' deki Benzetmeler*, *Kutadgu Bilig' deki Metaforlar*, *Kutadgu Bilig' deki Ad Aktarmalı (Metonymic) Yapılar*, *Kutadgu Bilig' deki Retorik Sorular* ve *Kutadgu Bilig' deki Eşsözler* şeklinde alt başlıklardan oluşmaktadır. KB'de betili dil kullanımının özellikle kalıplaşmış dil birimlerinden olan atasözü ve deyimlerde ad aktarmalı ve metaforik kullanımların yoğun olduğu görülmüştür. *Kutadgu Bilig'deki Benzetmeler* başlığı altında metinde benzetmelerin hangi şekillerde gerçekleştiğine dair örneklandırmeler mevcuttur. Metinde bilgi, akıl, anlayış, dünya malı, hayat, ölüm, tabiat gibi birçok kavram benzetmeye konu olmuştur. *Kutadgu Bilig' deki Metaforlar* başlığında metaforların kullanımıyla ilgili Yaylagül Üstünel KB'de sözcelemeler oluşturulurken metaforlar dinleyenlerin de anlayabileceği şekilde nasıl kurgulanmıştır? (2020: 2233) sorusuna cevap vermeye çalışacağını ifade etmektedir. KB'de yer alan dört temel eyleyenin metaforik olduğu vurgusu yapıldıktan sonra metin içerisinde birçok metaforik kullanımların olduğu tespit edilmiştir. KB'de beyler, bilgi, akıl, söz, dünya, ölüm gibi pek çok kavram metafora kaynaklık etmiştir. Metinde yönelim metaforlarından biri olan 'Yukarıda olan iyi- mutlu; aşağıda olan kötü- mutsuz' metaforundan hareketle metinde iyi olan insanın yüksekte olduğu belirtilir ancak *gönül ve dil* sözcüklerinin içeriğinden (tasavvufi, kültürel, toplumsal) dolayı alçak, küçük ve kısa olması gerektiği vurgulanır. KB'de 'Yaşam bir yolculuktur' kavramsal metaforundan hareketle oluşturulan ve evrensel bir metafor olarak değerlendirilen birçok metafor tespit edilmiştir. *Kutadgu Bilig' deki Ad Aktarmalı (Metonymic) Yapılar* başlığında ad aktarmalı yapılar *gönderimle ilgili olanlar ve yüklem ve edimsözle ilgili olanlar* olmak üzere iki başlık altında değerlendirilir. Gönderimle ilgili ad aktarmalı yapılar, *konuşma için konuşma (til)*, *kişi için el*, *kişi için göz*, *kişi için kulak*, *kişi için yüz*, *kişi için baş*, *entelektüel kişi için beyin/akıl*, *beden için ayak* alt başlıkları altında incelenmiştir. Yüklem ve edimsözle ilgili olanlar başlığında metinde yüklemle ilgili *adın tik-hatırlanmak*, *elig tut-* 'yardım etmek' *bar-* 'gitmek' (ölüm manasında), *eşüngey yérig* 'yeri eşinecek' (ölecek), *göçmek* 'ölmek', *yüzi suwolan-* 'yüzü sulanmak (şerefi artmak)' *közi suwolan-* 'gözü sulanmak (gözü parlamak, mutlu olmak)'... gibi birçok ad aktarması bulunmaktadır. KB'de edimsözle ilgili yükleyici ve dışavurucu edimsöze ait ad aktarmaları tespit edilmiştir. Yükleyici edimsel olarak *tilin ay-* 'dille söylemek' (söz vermek manasında); dışavurucu edimsöze ise *tügmedim men bu kaşım közüm/ küler yüz tutar- men sewinçlig özüm ...'* gibi örneklandırmeler verilmiştir. *Kutadgu Bilig' deki Retorik Sorular* başlığında yer alan soruları Yaylagül Üstünel "Türk runik harfli metinlerden itibaren gerçek sorular yanında amacı onay beklemek veya eksik bilgiyi tamamlamak olmayan söz sanatıyla ilgili sorunlar tanıklanabilmiştir" (2020: 254) diyerek KB'de yer alan soruların da büyük ölçüde bu doğrultuda olduğunu vurgular. Metinde yer alan retorik soruların genellikle alt tabakadan üst tabakaya ve nezaket amaçlı olduğu belirtilir. Bu amaç dışında yaşamla ilgili şikâyet ve çaresizlik durumları,

açıklama soruları ve söz sanatlarıyla ilgili soru cümlelerinde de bu tarz retorik sorulara rast gelindiği ifade edilmektedir. *Kutadgu Bilig'*deki *Eşsözler* başlığında betili dil kullanımlarından biri olarak görülen eş sözlerin metin içerisindeki kullanımları verilmiştir. KB'de eş sözlü yapılardan biri olarak 'X X turur' gösterilir. Bu yapıyla ilgili *tapuççı tapuççı turur* 'Hizmetçi hizmetçidir', *er ol er – turur* 'Akıllı ve bilgili adam adamdır.' cümlesinin eş sözü 'Adam o adamdır', *söz ol söz- turur kim ol aymış temiş* 'Söz onun söylediği sözdür.' ... gibi kullanımlar tespit edilmiştir. Bu yapı dışında metinde değişik sözlerle aynı anlamı veren eş sözlü kullanımlar da olduğu belirlenmiştir: *tapuçka kelip kut kapuçda- turur/ kapuçda turuğlı tapuçda- turur* 'Saadet, hizmet için gelmiş, kapıda durur; kapıda duran kulluk için durur.'

Kutadgu Bilig'de Gösterim adını taşıyan yedinci bölüm kendi içerisinde *Uzamlı İlgili Gösterim, Zamanla İlgili Gösterim, Kişilerle İlgili Gösterim (Kişi ve Dönüştürülme Zamirleriyle Gösterimler, İşaret Zamirleriyle Gösterimler)* şeklinde alt başlıklardan oluşmaktadır. *Uzamlı İlgili Gösterim*, başlığında metinde geçen mekânlar ve uzamlı ilgili göstericiler hakkında bilgi verilmiştir. KB'de mekânlar "Hükümdarın sarayı, hacip ve *Ay Toldi*'nin makamı, *Öğürmüş*'in inzivaya çekildiği yer ve *Öğdülmiş*'ün evi" (Yaylagül Üstünel 2020: 263) olarak gösterilmiştir. *Uzamlı İlgili Gösterim* olarak ilgili uzaklık ve yakınlık bildiren ifadeler de metin içerisinde geçmektedir. Uzaklık için *yıra- k* 'uzak', yakınlık için *yakın* 'yakın'; uzak yerleri ifade etmek için ise *anda* 'orada', *andın* 'oradan'; yakın yerler için *munda/ bunda* 'burada', *mundan* 'buradan' sözcükleri bulunmaktadır. *Zamanla İlgili Gösterim*, başlığında zaman ifadesinin metinde hangi ifadelerle karşılandığı, zamanla ilgili kullanımların ne olduğu ve metinde kendisine nasıl yer bulduğu hakkında bilgiler verilmiştir. KB'de zaman *üd* 'zaman', *vakit* 'vakit' sözcükleriyle karşılanmıştır. KB'de zamanla ilgili ise *bu kün* 'bugün', *ol kün* 'o gün' *yarm*, *amdi* 'şimdi', *anda naru* 'bundan sonra', *bir anca* 'bir süre' *ara* 'ara sıra', *tınmaz* 'durmadan', *kaç kün* 'günlerce' gösterimleri bulunmaktadır. *Kişilerle İlgili Gösterim* başlığı *Kişi ve Dönüştürülme Zamirleriyle Gösterimler* ile *İşaret Zamirleriyle Gösterimler* olmak üzere iki alt başlık altında incelenmiştir. *Kişi ve Dönüştürülme Zamirleriyle Gösterimler* metinde *men*, *sen*, *ol* kişi zamirleri ile dönüştürülme zamiri olan *özüm* zamiriyle yapılmıştır. Yaylagül Üstünel KB'de yer alan kişi ve dönüştürülme zamirlerini "Konuşmacı için *men*, *özüm* dinleyici için *sen* *özün* üçüncü kişiler için *ol* 'o' zamirleri ile bu üç kişiye bağımlı şahıs ve iyelik ekleri kullanılır." (2020: 267) şeklinde açıklamaktadır. Bu kişi ve dönüştürülme zamirlerinin metin içerisinde nasıl geçtiği örneklerle tanıklanmıştır. Kişi ve dönüştürülme zamirlerinin metnin bazı yerlerinde hitap olarak kullanıldığı belirtilir. KB'de ikinci kişi zamir olan *sen*, Tanrıya doğrudan hitapta, üst konumdaki kişilere hitap ederken; 2. çokluk kişi zamiri *siz* ise ikinci tekil kişiye hitapta kullanılması gibi bilgiler vermektedir. *İşaret Zamirleriyle Gösterimler* başlığında metnin bağlamı içerisinde işaret zamirlerinin kullanımı incelenmiştir. Yaylagül Üstünel, işaret zamirlerinin gösterimini "*Kutadgu Bilig'de* dört temel eyleyene zaman zaman işaret zamirleri yoluyla işaret edilerek gönderimde bulunulmuştur. Zaman, uzam ve tasavvurda uzaklık ve yakınlık kavramına bağlı olarak konuşana oranla *bu*, *bunlar* yakındaki; *ol* 'o' ve *anlar* 'onlar'

daha uzakta olan varlıkları göstermek için kullanılır” şeklinde açıklamaktadır (2020: 267). Yakındakileri işaret etmek için kullanılan *bu*, *bunlar* yanında metinde anlatıcı kendisi için *bu sınımış kişi* 'bu denemiş kişi' ifadesine yer verir.

Eserin *Sonuç* bölümünde İlk İslami metinlerden biri olan *Kutadgu Bilig*'in Türk devlet idealini yansıtan bir eser olması açısından büyük önem taşıdığını dile getirilmektedir. Türklerin devlet anlayışı idealize edilirken aynı zamanda düşünce dünyası, değer yargıları, sosyal yaşamı gibi pek çok konu hakkında da bilgi verilmektedir. Yazar metinde belirlenen dört temel eyleyenin söylemlerini edim bilimi açısından incelemiş ve bu inceleme sonucunda elde ettiği verileri detaylıca sunulmuştur.

Kaynaklar kısmında çalışmada kullanılan tüm materyaller alfabetik sırayla verilmiştir. Bu bölümde yer alan eserlerden yola çıkarak yazarın, konuyla ilgili yerli ve yabancı araştırmacılara ait kapsamlı bir literatür taraması yaptığı görülmektedir.

Bu çalışma, Türk dilinin temel kaynaklarından biri olan *Kutadgu Bilig* adlı eseri art zamanlı edim bilim bakış açısına göre incelemekte ve metindeki dil kullanımına odaklanmaktadır. Edim bilimi ve özellikle tarihî edim bilimi alanında yapılacak çalışmalara kaynak niteliği taşıyan bu eser, hem bu alandaki önemli bir boşluğu doldurmakta hem de Türklük Bilimi'ne değerli katkılar sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- BARUTCU ÖZÖNDER, S. (2018). “Kutadgu Bilig II Kutadgu Bilig'in Metin Türü ve Tarihsel Diyalektoloji İçin Değeri”. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 3 (2): 179-253.
- ERNST, P. (2002). *Pragmalinguistik: Grundlagen. Anwendungen. Probleme*. Berlin: De Gruyter.
- YAYLAGÜL ÜSTÜNEL, Ö. (2020). *Edim Bilimi Bakış Açısıyla Kutadgu Bilig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.